



An Analysis of the Economic Foundations of Managing Soft Drug Misuse

Ehsan Shariati Fard^{1*}, Shahram Ebrahimi²



S.D.I.L.
The SD Institute of Law
Research & Study



Publisher:
Shahr-e- Danesh
Research and Study
Institute of Law

Article Type:
Original Research

DOI:
10.48300/jlr.2024.473712.2729

Received:
16 August 2024

Accepted:
9 October 2024

Published:
8 September 2026



Abstract

Drug use and its associated harms are among the most pressing concerns facing countries worldwide, prompting governments and international organizations to adopt various policies to combat drug misuse and addiction. Iran's criminal justice system has relied on punitive and treatment-oriented approaches, neither of which, according to this study, has succeeded in reducing drug consumption. In light of these shortcomings, a strategy based on managing soft drug use and reducing its associated harms, informed by economic considerations, has attracted increasing attention. This applied study adopts a descriptive method, drawing on documentary research, research notes, and information collected from websites and academic articles. The findings indicate that, unlike exclusively punitive or treatment-oriented policies, drug misuse management adopts a multidimensional approach that also takes economic considerations into account. By examining the adverse effects of unrestricted drug trafficking at the macroeconomic level and analysing consumers' economic behaviour at the microeconomic level, this approach draws on several economic considerations, including reducing government expenditure, generating public revenue, addressing unemployment and poverty, preserving the productive workforce, and securing capital for domestic production. Moreover, by seeking to improve the health and treatment of people who use drugs and their families, reduce drug-related harm, and control crime rates, this approach may contribute to the country's broader objectives of economic growth and development. By incorporating the economic, social, medical,

1. (*Corresponding author) PhD Student in Criminal Law and Criminology, Faculty of Law and Political Science, Shiraz University, Shiraz, Iran.

Email: eshariati013@gmail.com

2. Associate Professor, Department of Criminal Law and Criminology, Faculty of Law and Political Science, Shiraz University, Shiraz, Iran.

Email: shahram.ebrahimi@gmail.com

and legal dimensions of drug misuse, it offers an alternative framework to policies based exclusively on punishment or treatment.

Keywords: Drug Misuse Management; Harm Reduction; Economic Foundations; Punitive Policy; Treatment-Oriented Policy.

Excerpted from the Ph.D. thesis entitled "Management of Light Drug Abuse", Faculty of Law and Political Science, Shiraz University, Shiraz, Iran.

Funding: The author(s) received no financial support (funding, Grants and sponsorship) for the research, authorship, and/ or publication of this article.

Author Contributions:

Ehsan Shariati Fard: Conceptualization, Investigation, Resources, Writing - Original Draft, Writing - Review & Editing, Project Administration.

Shahram Ebrahimi: Methodology, Investigation, Data Curation, Writing - Review & Editing, Supervision, Project Administration.

Competing interests: The authors declare that they have no competing interests.

Citation:

Shariati Fard, Ehsan & Shahram Ebrahimi. (2026). An Analysis of the Economic Foundations of Managing Soft Drug Misuse. *Journal of Legal Research*, 25(66), 203-232.

Extended Abstract

Drug misuse has become a major concern for countries worldwide, prompting the development and implementation of various strategies to control it. As drug-related problems acquired an increasingly international dimension, governments adopted international conventions and punitive policies aimed at suppressing drug production, trafficking, and consumption. Initially, criminal justice responses relied heavily on police and judicial enforcement, based on the assumption that arrests, detention, and prohibitions on drug production, possession, consumption, and distribution could eliminate the problem. However, drug misuse is a multidimensional phenomenon involving social, medical, legal, and economic factors. By concentrating primarily on its legal aspects and failing to provide comprehensive measures addressing its other dimensions, punitive policies proved insufficient to achieve their intended objectives. A different approach subsequently emerged, advocating a medical perspective on drug use and addiction. Under this approach, people with drug dependence were to be regarded as patients requiring treatment rather than merely as offenders. Nevertheless, because this strategy also failed to adequately address the economic and social dimensions of drug misuse, it encountered limitations similar to those of punitive policies and was unable to achieve all its intended objectives. The adoption of the United Nations Convention against Illicit Traffic in Narcotic Drugs and Psychotropic Substances in 1988 marked an important development in international drug control. Against the background of evolving drug control policies, a broader approach based on drug misuse management emerged, seeking to move beyond exclusively punitive or treatment-oriented responses. This approach regards addiction as a social, medical, legal, and economic phenomenon that cannot be adequately addressed through punishment or treatment alone. It seeks to overcome a major weakness of earlier strategies: their insufficient attention to financial and economic considerations. Drawing on economic principles, drug misuse management seeks to transform the economic potential associated with the drug market into opportunities that may serve broader national economic objectives. At the same time, it pursues two primary objectives: improving the health of people who use drugs and the wider community, and achieving secondary objectives such as facilitating social reintegration, restoring psychological well-being, reducing drug-related offences, including theft and unlawful sexual activity undertaken to finance drug purchases, and ultimately reducing and preventing drug consumption. Under the proposed framework, the first step is to distinguish between soft and hard drugs and allocate specific responsibilities and budgets to the institutions responsible for addressing each category. The second step involves bringing the domestic drug market and the profitable transit of drugs through the country under state control. The study argues that such an arrangement could displace criminal organizations and redirect the economic benefits of this market towards the state and society. The government could then use the resulting financial resources to implement the various components of its drug misuse management strategy. According to the proposed economic and managerial framework, effective implementation could contribute to reducing public expenditure, generating government revenue, addressing

unemployment and poverty, preserving the country's productive workforce, and mobilizing capital for production at both the macroeconomic and microeconomic levels. Against this background, the present study addresses the following question: What are the economic foundations of drug misuse management? To answer this question, the study first examines the drug trade from a macroeconomic perspective, then analyses the economic behaviour of people who misuse drugs, and finally identifies the economic foundations of the proposed approach through comparison with alternative drug control policies. The research is applied in purpose and descriptive in method. Its findings are based on documentary research, systematic note-taking, and the examination of relevant websites and academic articles.



تحلیل و بررسی مبانی اقتصادی مدیریت سوء مصرف مواد مخدر سبک

احسان شریعتی فرد^۱، شهرام ابراهیمی^۲

چکیده

مسئله مواد مخدر و مصرف آن، یکی از نگران‌کننده‌ترین مسائل قرن حاضر در همه کشورهاست و برنامه‌های مبارزه با اعتیاد و مواد مخدر در دستور کار دولت‌ها و مجامع بین‌المللی قرار گرفته است. نظام عدالت کیفری ایران در این زمینه به سیاست‌های کیفری و درمانی متوسل شده است؛ با این حال هیچ‌یک از این سیاست‌ها به کاهش میزان مصرف منجر نشده‌اند. با توجه به عدم توفیق سیاست‌های مذکور، امروزه اتخاذ راهبرد مبتنی بر مدیریت مصرف مواد مخدر سبک و کاهش آسیب با مبانی اقتصادی مورد توجه قرار گرفته است. پژوهش حاضر از نظر نوع و هدف، کاربردی و از نظر ماهیت و روش، توصیفی است و اطلاعات مورد نیاز آن از طریق بررسی اسنادی، فیش‌برداری و مراجعه به سایت‌ها و مقالات متعدد گردآوری شده است. یافته‌های پژوهش نشان می‌دهد که مدیریت سوء مصرف مواد مخدر، برخلاف رویکردهای صرفاً کیفری و درمانی، با نگاهی چندبعدی به مسئله مواد مخدر، مباحث اقتصادی را نیز مورد توجه قرار می‌دهد. این رویکرد با بررسی آثار سوء تجارت آزاد مواد مخدر در سطح کلان و تحلیل رفتار اقتصادی مصرف‌کنندگان در سطح خرد، بر مبانی اقتصادی ازجمله صرفه‌جویی در هزینه‌های دولت، درآمدزایی برای دولت، کنترل بیکاری و فقر، حفظ نیروی انسانی مولد و ایجاد سرمایه لازم برای تولید ملی



پژوهش‌های حقوق



نوع مقاله: علمی - پژوهشی

DOI:

10.48300/jlr.2024.473712.2729

تاریخ دریافت:

۲۶ مرداد ۱۴۰۳

تاریخ پذیرش:

۱۸ مهر ۱۴۰۳

تاریخ انتشار:

۱۵ شهریور ۱۴۰۵



۱. (*نویسنده مسئول) دانشجوی دکترای حقوق جزا و جرم‌شناسی، دانشکده حقوق و علوم سیاسی، دانشگاه

شیراز، شیراز، ایران.

Email: eshariati013@gmail.com

۲. دانشیار، گروه حقوق جزا و جرم‌شناسی، دانشکده حقوق و علوم سیاسی، دانشگاه شیراز، شیراز، ایران.

Email: shahram.ebrahimi@gmail.com

استوار است. از سوی دیگر مدیریت سوءمصرف مواد مخدر با هدف بهبود وضعیت سلامت و درمان مصرف‌کنندگان و خانواده آنان، کاهش آسیب ناشی از سوءمصرف و کنترل نرخ جرم، می‌تواند در راستای اهداف رشد و توسعه اقتصادی کشور قرار گیرد. بر این اساس این رویکرد با در نظر گرفتن ابعاد اقتصادی، اجتماعی، پزشکی و حقوقی مسئله، چهارچوبی متفاوت از سیاست‌های صرفاً کیفری و درمانی برای مواجهه با سوءمصرف مواد مخدر ارائه می‌دهد.

کلیدواژه‌ها: مدیریت سوءمصرف مواد مخدر، کاهش آسیب، مبانی اقتصادی، سیاست کیفری، سیاست درمانی.

برگرفته از رساله دکتری با عنوان «مدیریت سوءمصرف مواد مخدر سبک»، دانشکده حقوق و علوم سیاسی، دانشگاه شیراز، شیراز، ایران.

حامی مالی:

این مقاله هیچ حامی مالی ندارد.

مشارکت نویسندگان:

احسان شریعتی فرد: مفهوم‌سازی، تحقیق و بررسی، منابع، نوشتن - پیش‌نویس اصلی، نوشتن - بررسی و ویرایش، مدیریت پروژه.

شهرام ابراهیمی: روش‌شناسی، تحقیق و بررسی، نظارت بر داده‌ها، نوشتن - بررسی و ویرایش، نظارت، مدیریت پروژه.

تعارض منافع:

بنا بر اظهار نویسندگان این مقاله تعارض منافع ندارد.

استناددهی:

شریعتی فرد، احسان و شهرام ابراهیمی. (۱۴۰۵). تحلیل و بررسی مبانی اقتصادی مدیریت سوءمصرف مواد مخدر سبک. مجله پژوهشهای حقوقی، ۲۵(۶۶)، ۲۰۳-۲۳۲.

مقدمه

یکی از موضوعات مهم در عرصه ملی و بین‌المللی از چند دهه اخیر و به‌خصوص در عصر حاضر، پدیده سوءمصرف مواد مخدر و آثار زیان‌بار آن بر جوامع انسانی است، به شکلی که تمامی جوامع و بیشتر دولت‌ها بر این موضوع اتفاق نظر دارند که سوءمصرف مواد مخدر^۳ تهدیدی جدی برای نسل بشریت است و برای آن باید چاره‌ای اندیشید. این معضل دیرین دامن‌گیر در دنیای امروزی، تقریباً در کلیه جوامع به‌طور روزافزونی قربانی می‌گیرد (فاضلی، ۱۳۹۳: ۲)، چنانچه برخی از نویسندگان، یکی از مشکلات جدی و حاد جوامع امروزی را سوءمصرف روزافزون مواد مخدر و داروهای روان‌گردان دانسته و چند دهه اخیر را «عصر دارو» نام‌گذاری کرده‌اند (امینی، ۱۳۷۹). با گسترش سوءمصرف مواد مخدر در سطح جهانی و عوارض ناشی از آن، بسیاری از کشورها به فکر اتخاذ راهبرد و چاره‌ای جهت کنترل این پدیده افتادند و به این منظور سیاست‌های مختلفی اتخاذ شده‌اند و هر یک، پس از مدتی به دلیل عدم دستیابی به اهداف خود، راه را برای اتخاذ راهبردی دیگر باز کرده‌اند.

اولین راهبرد اتخاذشده کنترل مواد مخدر و سوءمصرف آن در قالب سیاست سخت‌گیرانه، در سطح بین‌المللی با تشکیل کنوانسیون ۱۹۶۱ و ایجاد نهاد هیئت بین‌المللی کنترل مواد مخدر (INCB) شکل گرفت (باصری، ۱۳۸۶: ۱۵۷). کنوانسیون مذکور، ممنوعیت کامل کشت غیردارویی و مصرف مواد مخدر را تا سال ۱۹۸۹ در پی داشت و همچنین برای نخستین بار فهرست مخدرهای ممنوعه را طبقه‌بندی و تدوین کرد. دیدگاه مقابله کیفری در سال ۱۹۷۱، با تشکیل کنوانسیون دیگری با افزایش چشم‌گیر توقف، بازرسی، حمله، دستگیری بدون اتهام و درنهایت حکم مرگ یا آزادی تحت مراقبت برای جرائم مربوط به قاچاق، تولید و تملک توسط پلیس در سطح بین‌المللی توسط کشورهای عضو شدت گرفت (باصری، ۱۳۸۶: ۱۵۷).

باوجود اجرای سیاست‌های سخت‌گیرانه جزایی و دستگیری معتادان، در عمل آمار سوءمصرف در کشورهای مختلف کاهش نیافت و مشکلات جانبی پزشکی، اقتصادی و... نیز در کنار آن بروز یافتند و در نتیجه، سوءمصرف مواد مخدر به یک پدیده چندبعدی تبدیل شد. بنابراین بعضی از کشورها با اتخاذ رویکردی متفاوت به فکر کنترل آن افتادند و با تغییر رویکرد خود، این بار معتادان را بیمار تلقی کرده و در کنار سیاست کیفری، راه حل پزشکی و درمانی را دنبال کردند؛ به‌گونه‌ای که در سال ۱۹۷۲، کنوانسیون دیگری به‌صورت پروتکل الحاقی به کنوانسیون ۱۹۷۱ به تصویب رسید و از کشورهای عضو خواسته شد تا امکان «درمان، آموزش، دوران پس از مراقبت، توان‌بخشی و تجدید یکپارچگی اجتماعی» را فراهم کنند.

سیاست درمانی مصرف‌کنندگان مواد مخدر در جهت کنترل و کاهش آسیب‌های پزشکی مصرف‌مخدرها بعد از رویه کیفری، در دولت‌ها و زمان‌های متفاوت به مرحله اجرا درآمد. این سیاست به سلطه علم پزشکی بر فهم مشکلات اجتماعی و معضل مواد مخدر و ارائه راهکارهای پزشکی برای حل آنها اشاره دارد (Polak, 2000)، تا اندازه‌ای که دیدگاه‌های پزشکی به عنوان دانش صحیح در رأس ملاحظات تصمیم‌گیری‌ها و سایر رویکردها در حاشیه قرار می‌گیرند. راهکار درمانی کنترل سوءمصرف، در اوایل آمار موفقیت‌آمیزی را ارائه داد ولی با گذشت زمان به دلایلی همچون استفاده از مخدرهای جدید توسط مصرف‌کنندگان که بعضی از آنها حتی قابلیت درمانی کامل نداشتند و همچنین استفاده از برخی روش‌ها که خود باعث ایجاد مشکلات جسمی و پزشکی دیگری مانند اختلال جهت‌یابی، بی‌قراری، خمیازه و لرز، اسهال، درد عضلانی (ماهیار و نوحی، ۱۳۹۸: ۱۵۸)، دیسترس‌های تنفسی، استفراغ، نارسایی کلیه، سرکوب غده تیروئید، تحریک غده فوق کلیه و حتی خودکشی به علت افسردگی (ماهیار و نوحی، ۱۳۹۸: ۱۵۹) می‌گردید و مشکلات اقتصادی ناشی از اجرا، این روش درمانی^۴ در کامیابی به آماج خود عاجز ماند.

طبق آمارهای رسمی، شکست‌های درمانی در افراد بستری ۲۰ تا ۳۰ درصد و در بیماران سرپایی تا میزان ۸۰ درصد گزارش شده است (ماهیار و نوحی، ۱۳۹۸: ۱۵۸). بنابراین سیاست درمانی دقیقاً به سرنوشت سیاست کیفری دچار شد و در واقعیت، همچنان آمار مصرف‌کنندگان غیرقابل کنترل بود؛ تا اینکه در سال ۱۹۸۸ و با تصویب کنوانسیون، راه حل جدیدی به نام «مدیریت سوءمصرف مواد مخدر سبک»^۵ ارائه شد؛ و در سطح جهانی و در کشورهای مختلف، از جمله پرتغال (Greenwald, 2009: 16)، کانادا (Poulin, 2006: 4)، هلند (Yucel et al., 2008: 65)، استرالیا (Hall, 1997: 1109) و... آثار و نتایج موفقیت‌آمیزی از آن گزارش شده است.

مدیریت سوءمصرف مواد مخدر سبک، با تفکیک و تمایز میان مخدرهای سبک و سنگین و اتخاذ خط‌مشی بدون نگاه ارزشی به مصرف‌کننده و با برنامه‌ریزی، تصمیم‌گیری و مشارکت حاکمیت و جامعه مدنی در ابعاد تقنینی، اجرایی، قضایی و مشارکتی، در پی تحقق دو هدف اولیه، یعنی بهبود وضعیت سلامت مصرف‌کننده و خانواده او، و یک هدف ثانویه، یعنی انطباق هرچه بیشتر مصرف‌کننده با جامعه (جامعه‌پذیری)، است و در نهایت، کاهش جرائم مرتبط با سوءمصرف (سرقت و رابطه نامشروع برای تأمین هزینه خرید مواد)، کاهش میزان مصرف مواد مخدر و پیشگیری از مصرف

۴. طبق گفته رئیس مرکز پیوند و بیماری‌های وزارت بهداشت، درمان و آموزش پزشکی، دولت ۵۰ میلیارد تومان برای پوشش بیمه‌ای ۹۰ درصدی درمان معتادان بی‌بضاعت در سال ۱۳۹۹ اختصاص داده است (ایرنا، ۱۳۹۹).

را دنبال می‌کند. این رویکرد، با نگاه به شکست سایر سیاست‌های کنترل سوءمصرف مواد مخدر، با اتخاذ پشتوانه‌های نظری منسجم، خود را بر مبانی^۶ علمی، فقهی، پزشکی، جرم‌شناختی و درنهایت اقتصادی استوار کرده و با بهره‌گیری از همین مبانی، در مسیر دستیابی به اهداف خود گام برمی‌دارد و جلوه‌های مختلفی برای پیشبرد اهداف خود ارائه می‌کند.

در ایران بعد از پیروزی انقلاب اسلامی، مبارزه با اعتیاد و قاچاق مواد مخدر به‌عنوان یک اصل اساسی و بنیادین سرلوحه برنامه‌های حاکمیت قرار گرفت (مرکز پژوهش‌های مجلس شورای اسلامی، ۱۳۸۶: ۳۰). اولین قوانین، در پیروی از سیاست‌های جهانی، شدت عمل بسیاری را پیش‌بینی کردند و مجازات‌های سنگین، از جمله اعدام و حبس‌های ابد و طویل‌المدت، به کرات مورد استفاده قرار گرفتند و به‌نوعی سیاست امنیت‌گرایانه^۷ در پیش گرفته شد. نتایج شکست چنین راهبردی، همانند سایر کشورهای دنیا و البته با چند سال تأخیر و علی‌رغم افزایش اعدام‌ها، اجرای سیاست تسامح صفر^۸ و حتی اقدامات پیشگیرانه وضعی مانند ایجاد موانع فیزیکی و تلاش برای انسداد مرزهای شرقی کشور، اجرای طرح‌های پلیسی و عملیات پاک‌سازی مانند طرح‌های والعدایات، ظفر، نجات، شفا، الصاعقه، فتح، انذار و تقویت و فعال‌سازی ایستگاه‌های ثابت و سیار بازرسی در سراسر کشور (مرکز پژوهش‌های مجلس شورای اسلامی، ۱۳۸۶: ۳۴) مشاهده گردید و در عمل نرخ اعتیاد کاهش نیافت (نیازپور، ۱۳۸۹: ۹۷). چندین سال گذشت تا در کنار سیاست کیفری، راه‌حل پزشکی‌سازی و درمان مصرف‌کنندگان با تدوین سیاست‌های مبتنی بر اجبار به درمان معتادان (به‌موجب مواد ۱۵ و ۱۶ قانون اصلاح قانون مبارزه با مواد مخدر)^۹ به‌روشنی جایگاه خود را در سیاست‌گذاری نشان داد (صادقی، ۱۴۰۰: ۵۷۱). با سپری شدن مدتی از اجرای سیاست درمانی، نتایج مطلوب و مورد نظر جامعه و مدیران محقق نشد.^{۱۰} تا اینکه با حدود بیست سال تأخیر نسبت به سطح جهانی،

۶. در زبان انگلیسی در تعریف مبنا آمده است که «آنچه یک نظر، باور و غیره بر آن نهاده می‌شود؛ اصل زیربنایی، اساس، نقطه آغازین، توجیه یا دلیل برای یک موضوع» (Hornby, 1987: 341).

That on which an idea, belief, etc. rests; underlying principle; basis; starting point; justification or reason for a matter.

۷. پیروی دولت‌ها از رویکردهای امنیت‌گرایانه می‌تواند به سرگردانی پاسخ‌ها و عدم کارایی جرم‌انگاری‌ها دامن زند و متولیان پاسخ‌دهی را به‌صورت برعکس در تقابل با پدیده مجرمانه قرار دهد (قناد و اکبری، ۱۳۹۶: ۶۲).

8. Zero Tolerance

۹. اشاره به مواد قانونی

۱۰. دراین باره سخنگوی ستاد مبارزه با مواد مخدر ابراز داشته است که توفیق درمان در بهترین مراکز درمانی اعتیاد دنیا ۳۵ تا ۴۰ درصد است که در ایران به دلیل اینکه فقط به مداخلات جسمی و روانی بسنده می‌کنیم، حدود ۲۰ درصد است (مشرق، ۱۳۹۷).

جرقه‌های ابتدایی موج سوم کنترل سوءمصرف مواد مخدر سبک در سال ۱۳۸۰، با تصویب بند ۱۲ ماده ۲۶ «قانون تنظیم بخشی از مقررات مالی دولت» و تدوین آیین‌نامه‌ای با عنوان «ضوابط تأسیس، انحلال و مدیریت مراکز درمانی و بازتوانی سوءمصرف‌کنندگان مواد» زده شد و وظیفه تأسیس مراکز درمانی و بازتوانی معتادان بر عهده سازمان بهزیستی قرار گرفت. با آغاز دهه ۹۰ شمسی و با تصویب قوانین «برنامه پنج‌ساله ششم توسعه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی جمهوری اسلامی ایران»^{۱۱} و «طرح جامع کنترل و کاهش آسیب‌های اجتماعی» که وظایفی برای دستگاه‌های مختلف اجرایی پیش‌بینی کرده است، این راهبرد نوپویا از مباحث دانشگاهی خارج و به بُعد تقنینی رسید و به‌طور رسمی، هرچند دست‌وپاشکسته و ناقص، در کنار سیاست‌های کیفری و درمانی، وارد فاز قانونگذاری و اجرایی شد.

همان‌گونه که ذکر شد، از دلایل شکست سیاست کیفری و درمانی سوءمصرف مواد مخدر، عدم داشتن مبانی اقتصادی منسجم و کارآمد و در بعد کلان‌تر، عدم هماهنگی با سیاست اقتصادی حاکمیت و تحمیل بار مالی سنگین و بدون دستاورد بر کشور بود. راهبرد مدیریت سوءمصرف مخدرهای سبک، هماهنگ با مهم‌ترین اهداف اقتصادی کشور که توسعه و رشد مالی است و با دانستن این موضوع مهم که سایر سیاست‌ها باید به‌گونه‌ای تنظیم شوند تا با ارتقای رفاه اقتصادی تعارضی پیدا نکنند (حسینی و دیگران، ۱۳۹۷: ۱۳۵)، مبانی اقتصادی

۱۱. در ماده ۸۰ این قانون بیان شده است «دولت مکلف است طبق قوانین مربوطه و مصوبات شورای اجتماعی به‌منظور پیشگیری و کاهش آسیب‌های اجتماعی، نسبت به تهیه طرح جامع کنترل و کاهش آسیب‌های اجتماعی با اولویت اعتیاد، طلاق، حاشیه‌نشینی، کودکان کار و مفاسد اخلاقی مشتمل بر محورهای ذیل اقدام کند، به‌گونه‌ای که آسیب‌های اجتماعی در انتهای برنامه به بیست و پنج درصد میزان کنونی کاهش یابد». در اجرای این ماده به چندین بند در خصوص مدیریت مصرف مواد مخدر اشاره تلویحی نیز شده است که یک مورد در شماره ۳ از بند ب در قسمت خدمت‌رسانی و بازتوانی است که اشعار می‌دارد «توسعه مراکز فوریت‌های اجتماعی مطابق قوانین در شهرهای بالای پنجاه هزار نفر تا پایان سال اول اجرای قانون برنامه و در سایر شهرها به‌تناسب جمعیت و گسترش آسیب‌های اجتماعی». دیگری شماره ۳ از بند ث در قسمت مقابله با اعتیاد با حمایت قوه قضائیه است که بیان می‌کند «از طریق وزارت تعاون، کار و رفاه اجتماعی (سازمان بهزیستی) با همکاری شهرداری‌ها نسبت به بهره‌برداری و تکمیل مراکز نگهداری، درمان و کاهش آسیب معتادان متجاهر و بی‌خانمان و راه‌اندازی مراکز جامع توانمندسازی و صیانت اجتماعی برای معتادان بهبودیافته در استان‌ها با رعایت احکام ماده (۷۰) این قانون اقدام نماید. اداره این مراکز به عهده سازمان بهزیستی کشور یا شهرداری‌ها حسب مورد با بهره‌گیری از ظرفیت سازمان‌های مردم‌نهاد و بخش غیردولتی خواهد بود. نیروی انتظامی موظف است پس از اخذ دستور قضایی نسبت به جمع‌آوری این معتادان و تحویل آنها به این مراکز اقدام نماید. ترخیص این افراد از مراکز مورد نظر با تأیید سازمان بهزیستی و با هماهنگی نیروی انتظامی و مقام قضایی خواهد بود. آیین‌نامه اجرایی این جزء توسط ستاد مبارزه با مواد مخدر تهیه و به تصویب شورای اجتماعی کشور می‌رسد».

خود را هماهنگ با هدف کلان توسعه و رشد مالی کشور، به شکلی پایه‌گذاری کرده است که نخست، با اجرای جلوه‌های کارشناسی شده، از بار مالی سنگین بر هزینه عمومی کشور کاسته شود. دوم، در مقیاس کوچک‌تر هزینه‌های اقتصادی بر فرد مصرف‌کننده و خانواده او به شکل صحیح مدیریت شود و سوم، با برنامه‌ریزی هوشمند به اهداف از پیش تعیین شده خود در جهت کنترل کاهش آسیب مصرف و کاهش آمار مصرف‌کنندگان دسترسی پیدا کند.

این پژوهش با مطالعه مبانی اقتصادی سیاست مدیریت سوءمصرف به دنبال پاسخگویی به این دو سؤال است؛ نخست، مبانی اقتصادی مذکور چه ویژگی‌ها و خصلت‌هایی دارند؟ دوم، تفاوت مبانی اقتصادی مدیریت سوءمصرف با سایر راهبردهای کیفری و درمانی در چیست؟ جهت وصال به جواب این پرسش‌ها، ساختار پژوهش بدین گونه تنظیم یافته است که در ابتدا به صورت کلان به بررسی ویژگی و عوامل رونق تجارت و اقتصاد جهانی مواد مخدر و سپس به صورت جزئی‌تر به تحلیل اقتصادی رفتار سوءمصرف‌کنندگان و درنهایت به جایگاه مبانی اقتصادی مدیریت سوءمصرف مواد مخدر (گفتار سوم) پرداخته می‌شود و در نتیجه‌گیری به سؤالات فوق، پاسخ داده می‌شود.

۱- ویژگی تجارت بین‌المللی مواد مخدر

تجارت مواد مخدر در جهان، با درآمدی معادل ۴۰۰ میلیارد دلار، به یکی از پرسودترین و عظیم‌ترین بازارها تبدیل شده است؛ به گونه‌ای که سود این بازار مشابه سود حاصل از صنعت اتومبیل‌سازی، داروسازی و بانکداری است و آن را به دومین فعالیت پرسود اقتصادی پس از صنعت اسلحه‌سازی تبدیل کرده است (برومند، ۱۳۸۲ ب: ۶۴). این اقتصاد بزرگ باعث شده است که گروه‌ها و سازمان‌های مجرمانه، موازی با دولت‌ها شکل گرفته و منافع گسترده‌ای کسب کنند و در پی دستیابی به سود بیشتر، با ایجاد شبکه‌های مافیایی بر تعداد سوءمصرف‌کنندگان بیفزایند. در مقابل، کشورها سیاست‌های مختلفی را برای مداخله در این اقتصاد طراحی و اجرا کرده‌اند.

دسته اول کشورها، تجارت مواد مخدر و اقتصاد ناشی از آن را غیرقانونی و نامشروع و مجرمانه می‌دانند و با اجرای سیاست مقابله کیفری، در پی محدود کردن و در پایان حذف آن هستند که بیشتر این کشورها در دسترسی به اهداف خود ناکام مانده‌اند. دسته دوم، به دنبال حذف گروه‌ها و سازمان‌های مجرمانه کنترل‌کننده تجارت مواد مخدر هستند و برخلاف کشورهای دسته اول، خواهان جایگزین شدن با آنها و دولتی کردن اقتصاد مخدرها هستند تا بتوانند از عواید آن بهره‌مند شوند. آنها در کنار سیاست جبری و کیفری، از سیاست‌های کلان اقتصادی هم بهره می‌گیرند. درنهایت، کشورهای دسته سوم به دنبال حذف این تجارت نیستند، بلکه همسو با سیاست‌های رشد و توسعه اقتصادی کشور، با شناخت دقیق ویژگی‌های این تجارت در پی کاهش آسیب‌های

اقتصاد افسارگسیخته آن، نظارت دقیق دولت بر بازار خصوصی و گاه کسب سود هستند؛ راهبرد مدیریت سوءمصرف مواد مخدر سبک نیز در این دسته قرار می‌گیرد.

راهبرد مدیریت سوءمصرف، شناخت ویژگی اقتصاد مواد مخدر را لازمه برنامه‌ریزی برای کنترل آن می‌داند و سپس با آگاهی کامل، جلوه‌های مدیریت خود را اجرایی می‌کند. اولین ویژگی در رونق و توسعه امروزی تجارت بین‌المللی مواد مخدر، نقش سازمان‌دهی دقیق در بخش‌های مختلف آن است. تقسیم کار در صنعت مخدر از اولین مرحله کشت و تولید تا آخرین مرحله ترانزیت و توزیع در سطح بین‌المللی، با به‌کارگیری عوامل و سازمان‌های مختلف و متخصص وجود دارد. ویژگی تقسیم کار در بُعد جهانی باعث شده است که هر بخش به‌طور مجزا از یکدیگر توسط کشورهای مختلف و با نژاد و ملیت‌های گوناگون کنترل و اجرا شود که باعث انتقال سرمایه کلان بین گروه‌ها و سازمان‌ها و کشورهای مختلف می‌شود و امکان ردیابی و نظارت بر این سرمایه‌ها و کشف باندهای جنایت‌کارانه را در عمل بسیار دشوار می‌سازد. نتیجه دیگر تقسیم وظایف، ایجاد فرهنگ و زبان مشترک بین‌المللی در مسائل کشت و تولید و توزیع و مصرف مواد مخدر و همچنین متحدالشکل شدن بازار مواد مخدر و تثبیت قیمت است.

تقسیم کار در تجارت مواد مخدر در قالب شش گروه و دسته شکل می‌گیرد. نخست، کشت‌کاران هستند که تنها ۳ تا ۷ درصد از ارزش افزوده را دریافت می‌کنند و خود از فقیرترین مردم جهان‌اند (این عده کشاورزان افغانی هستند). دومین دسته، فرآوران هستند؛ کسانی که تریاک را به مرفین و هروئین تبدیل می‌کنند و در کنار کشت‌کاران قرار دارند و از نظر اقتصادی نیز سرنوشت مشابهی با آنان دارند (۳ تا ۷ درصد ارزش افزوده). گروه سوم، فرآوران اصلی و مدیران لابراتوارها هستند که بیشتر در پاکستان، ترکیه و آسیای مرکزی به‌ویژه قرقیزستان و تاجیکستان، حضور دارند و ۱۰ تا ۱۵ درصد ارزش افزوده را به خود اختصاص می‌دهند. گروه بعدی، حاملان اصلی به کشورهای مجاور افغانستان هستند که به‌طور معمول با شبکه‌های مسلح حرکت می‌کنند و برحسب منطقه طبقه‌بندی می‌شوند و حدود ۲۵ درصد ارزش افزوده را به خود اختصاص می‌دهند. دسته بعد، حاملان متشکل‌تر و هم‌پیمان با مافیای بین‌المللی هستند که وظیفه توزیع در بازار اروپا را بر عهده دارند و حدود ۲۵ تا ۳۰ درصد منافع حاصل به آنها تعلق می‌گیرد. درنهایت، عمده‌فروشان، واسطه‌ها و خرده‌فروشان نیز که از بخش‌های اقتصادی مهم به شمار می‌آیند، ۲۰ تا ۳۰ درصد از منافع حاصل را نصیب خود می‌کنند (بوالوردی، ۱۳۸۷: ۱۹۴).

عامل دوم در توسعه اقتصاد جهانی مواد مخدر، همان‌گونه که بیان شد، متحدالشکل شدن الگوی مصرف، تولید و قاچاق مواد مخدر در کشورهای مختلف جهان است. بدین معنا که در حال حاضر، در سراسر جهان، انواع مواد مخدر برای بازاری با حدود ۲۰۰ میلیون مصرف‌کننده تولید می‌شود و دوره‌ای که برخی کشورها تمامی مراحل کشت، تولید، توزیع و مصرف ماده

مخدر خاصی را به صورت تخصصی انجام می دادند، سپری شده است یافت (برومند، ۱۳۸۲ ب: ۶۴). به عنوان مثال کشت حشیش دیگر در انحصار کشورهای خاصی نیست؛ بلکه بر اساس گزارش یونسکو، جمهوری های مستقل شده از شوروی سابق، ۲۵ برابر نیمی از کشورهای جهان حشیش تولید می کنند. همچنین کشت کوکا که به طور سنتی در بولیوی، پرو و کلمبیا متمرکز بود، در حال حاضر در اکوادور، برزیل، ونزوئلا و پاناما نیز گسترش یافته و حتی در سایر نقاط جهان نیز گزارش شده است. آزمایشگاه های تولید کلروهیدرات، ماده لازم برای تولید خمیر کوکا، همان گونه که در شیلی وجود دارند، در انگلستان نیز فعال هستند. کشت تریاک نیز تنها به مثلث طلایی آسیای جنوب شرقی (میانمار، لائوس و تایلند)^{۱۲} یا هلال طلایی (افغانستان، ایران و پاکستان)^{۱۳} محدود نمی شود و می توان مقادیر کمتری از کشت آن را در ترکیه، مصر، اروپای شرقی، مکزیک، آمریکای مرکزی و آسیای مرکزی نیز یافت (برومند، ۱۳۸۲ ب: ۶۴).

با کشت و تولید سراسری مواد مخدر، بازاری با مشتریان ثابت و دائمی در سطح جهانی شکل می گیرد و نگرانی از اینکه برای مثال، در شرق چین مواد مخدری تولید شود، اما در غرب آمریکا مشتری نداشته باشد، وجود ندارد؛ بلکه در اقصی نقاط جهان، هر ماده مخدری که تولید شود، مصرف کننده خود را در نقطه ای دیگر از جهان پیدا می کند. وجود همین مشتریان ثابت، انگیزه تولید را در نقاط مختلف تقویت می کند و زمینه رونق بیشتر تجارت مواد مخدر را فراهم می سازد. پول شویی^{۱۴}، پنهان سازی و جاسازی سرمایه های نامشروع در اقتصاد کلان کشورها و تبدیل آن به اموال مشروع، عامل دیگری در توسعه اقتصاد گسترده تجارت مخدرها است که از یک سو کشف فساد را دشوار می سازد و از سوی دیگر با تغییر چهره عواید به دست آمده و سرمایه گذاری در سایر ابعاد اقتصاد کشور، موجب افزایش سود و سرمایه باندهای قاچاق می گردد.^{۱۵-۱۶} بازار

۱۲. مثلث طلایی جنوب شرقی آسیا شامل تقریباً ۱۵۰۰۰۰۰ میل کامل از کوهستان های جنگلی است که شامل حاشیه غربی لائوس و چهار ایالت شمالی تایلند و قسمت شمالی میانمار (برمه سابق) است (قادری، ۱۳۸۲: ۱۵۳).

۱۳. هلال طلایی آسیای جنوب غربی، شامل بخش هایی از ایران، افغانستان و پاکستان است. این منطقه به دلیل برخورداری از خاک غنی، سنگ آهک، آب و هوا و ارتفاع مناسب برای کشت خشخاش، شرایط مساعدی برای تولید تریاک دارد و همچنین از نیروی کار فراوان و ارزان قیمت برخوردار است که در کشت گسترده خشخاش و تولید تریاک به کار گرفته می شوند (قادری، ۱۳۸۲: ۱۵۳).

۱۴. تعریف Money laundering یا پول شویی، طبق تعریف حقوق دانان بدین صورت است: «منظور از تطهیر مال، مخفی کردن منبع اصلی اموال ناشی از جرم و تبدیل آنها به اموال پاک است، به طوری که یافتن منبع اصلی مال غیرممکن یا بسیار دشوار گردد» (خوئینی و دیگران، ۱۳۹۶: ۱۳۲).

۱۵. طبق برآوردها در سطح جهان، سالانه بیش از پانصد میلیارد دلار برای خرید مواد مخدر جابه جا می شود. این مبلغ بیش از تولید ناخالص داخلی اکثر کشورهای جهان است (به استثنای هفت کشور ثروتمند) (میر محمدصادقی، ۱۳۸۳: ۲۵۸).

بین‌المللی تجارت مواد مخدر و ارتباطات گسترده میان سازمان‌ها و گروه‌های جنایی کشورهای مختلف، همچنین اعمال قوانین سخت‌گیرانه در برخی از کشورها درباره ورود و خروج پول‌های مشکوک، سبب شده است تا درآمد برخی از این گروه‌ها به کشورهای دیگر ارسال شده و سپس به شیوه‌ای مناسب در اختیار آنان قرار گیرد؛ به این ترتیب امکان کنترل و مانع‌تراشی از سوی دولت مربوطه به حداقل برسد و وجوه حاصل از اقدامات جنایی^{۱۷} پس از انجام عملیات پول‌شویی به پول مشروع تبدیل شوند (رضایانی، ۱۳۸۲: ۱۰۳). به عبارت دیگر سازمان‌های مجرمانه قاچاق مواد مخدر با مشروع جلوه دادن عواید حاصل از معامله مواد مخدر، سعی می‌کنند از کشف شدن منابع مالی نامشروع جلوگیری کنند (عباسپور و واعظ طبسی، ۱۳۹۴: ۱۶۷). بدین ترتیب پول‌شویی با چرخش سرمایه و تبدیل به پول سالم و مشروع، زمینه را برای تولید، سرمایه‌گذاری و قاچاق‌های بعدی فراهم می‌کند و درنهایت به افزایش تعداد افراد مصرف‌کننده کمک می‌کند.

تجارت بین‌المللی مواد مخدر رها شده به حال خود، آثار مخربی در سطح کلان اقتصاد کشورها، از جمله ایران، به دنبال دارد و پیامدهای گسترده‌ای بر اقتصاد این کشورها بر جای می‌گذارد. اولین اثر ویرانگر به شکل ایجاد اقتصاد سایه^{۱۸} خود را نشان می‌دهد. در کنار اقتصاد رسمی و قانونی هر کشور، ممکن است اقتصاد غیررسمی به اصطلاح سایه شکل بگیرد. معاملات پایاپای و شغل‌های دوم اعلام‌نشده و فعالیت‌های مالی‌ای که تحت کنترل نیستند و در آمار رسمی دولت انعکاس نمی‌یابند، از انواع فعالیت‌های اقتصاد سایه هستند؛ قسمت عمده اقتصاد سایه مرتبط با تجارت مواد مخدر است (بوالوردی، ۱۳۸۷: ۱۹۵). اقتصاد سایه، از آنجا که بیرون از سیستم مالیاتی کشورها قرار دارد و امکان محاسبه آن وجود ندارد، علاوه بر ایجاد فسادهایی مانند پول‌شویی، دولت‌ها را از درآمدهای حاصل از این اقتصاد، که می‌تواند به ایجاد ظرفیت و توانایی دولت کمک کند، محروم می‌کند. دومین اثر منفی اقتصاد سایه با سخت‌تر کردن رقابت اقتصادی از طریق انباشت ثروت حاصل از تجارت مواد مخدر خود را نشان می‌دهد؛ به گونه‌ای که از توسعه سرمایه مشروع جلوگیری کرده، شرایط را برای کارآفرینان و سرمایه‌گذاران، به علت عدم توانایی در تأمین مالی، دشوار می‌کند و سرمایه‌گذار قانونی را در رقابت با خود ناتوان کرده و از صحنه خارج می‌کند (بوالوردی، ۱۳۸۷: ۱۹۷).

دومین اثر سوء تجارت بی‌قیدوبند مواد مخدر، با ایجاد حس ترس و ناامنی، زمینه و امکان

۱۶. در این خصوص می‌توان به بند ب ماده ۳ کنوانسیون مبارزه با مواد مخدر و داروهای روان‌گردان ۱۹۸۸ و ماده ۶ کنوانسیون سازمان ملل متحد علیه جانیات سازمان‌یافته فراملی (کنوانسیون پالرمو) اشاره کرد.

17. Criminal Proceeds

18. The Shadow Economy

توسعه گردشگری را از بین می‌برد و صنعت گردشگری را دچار اختلال می‌کند. این آسیب در کشور ایران که دارای جاذبه‌های گردشگری فراوانی است، بسیار نمایان است و از تبدیل شدن آن به قطب تفریحی منطقه جلوگیری کرده است. با ترانزیت عمده مواد مخدر به کشور و تبدیل شدن آن به چهارراه حمل مواد مخدر مختلف به سایر کشورها و توزیع آن در داخل، زمینه تهدید جهانگردان به وجود آمده است که باعث شده شرکت‌های مسافرتی تمایلی برای سفر به ایران نشان ندهند و کشور از کسب این درآمد عظیم محروم شود (بوالوردی، ۱۳۸۷: ۱۹).

مهم‌ترین اثر سوء مالی بازرگانی مواد مخدر به شکل کاهش ارزش پول ملی، خود را نشان می‌دهد. بسیاری از محققان تأکید دارند که قاچاقچیان ثروت انباشته حاصل از تجارت مواد مخدر را اغلب به صورت دلار آمریکا نگهداری می‌کنند. تزریق اعتبارات غیررسمی (دلارهای انباشته شده قاچاقچیان) میزان عرضه پول رسمی کشور را تحت تأثیر قرار می‌دهد، زیرا در یک اقتصاد بی‌ثبات (ناپایدار)، این احتمال وجود دارد که پول محلی به سرعت ارزش خود را در قبال ارزهای قوی خارجی نظیر دلار آمریکا از دست بدهد. در اغلب این‌گونه اقتصادها، پول‌های خارجی در معاملات عادی ترجیح داده می‌شوند و وجوه معرفی شده تبدیل به پول محلی شده و مدیران بانک مرکزی مجبور به برابر نگه داشتن ارزش هر دو پول (مختاریان، ۱۳۸۲: ۷۷) از طریق اقدام به چاپ اسکناس بدون پشتوانه می‌شوند. این تزریق و چاپ پول بی‌رویه توسط دولت‌ها باعث افزایش رشد حجم نقدینگی و در پی آن مشکل بزرگ‌تر یعنی تورم می‌گردد. نظریه مقدار پولی (QTM)، همبستگی بلندمدت قوی را میان حجم پول و تورم پیش‌بینی می‌کند که رشد بالا و مداوم حجم پول در اقتصاد، موجب افزایش قیمت‌ها و ایجاد ناهنجاری در سیستم تخصیص منابع و برهم خوردن توزیع درآمد در جامعه می‌گردد. لذا کنترل حجم پول به عنوان یکی از مؤلفه‌های اصلی سیاست‌های پولی به منظور مهارم تورم و ایجاد ثبات اقتصادی بسیار حائز اهمیت است (فرخی بالا جاده و دیگران، ۱۴۰۰: ۲۷۴).

۱۹. در این خصوص می‌توان به این مصاحبه اشاره کرد که «رئیس کمیسیون گردشگری اتاق بازرگانی، صنایع، معادن و کشاورزی کرمان گفت: اعلام خبر کشف مواد مخدر و انعکاس وسیع کشفیات مواد مخدر در استان کرمان، در نشریات و رسانه‌ها تا حدود زیادی اثر منفی بر حوزه گردشگری این استان می‌گذارد. مهدی سیاوشی در گفتگو با گفتار نو با بیان اینکه امنیت یکی از عوامل مؤثر در صنعت گردشگری و رونق آن در یک منطقه است، اظهار کرد: اعلام خبر کشف مواد مخدر و موارد دیگر که به نوعی به مسائل امنیتی و مواد مخدر برمی‌گردد و انعکاس وسیع کشفیات مواد مخدر در استان کرمان در نشریات و رسانه‌ها تا حدود زیادی اثر منفی بر حوزه گردشگری این استان می‌گذارد. وی افزود: بر اساس آماری که ارائه شده است، استان کرمان در حوزه مواد مخدر بعد از چند استان دیگر قرار می‌گیرد، اما فضا به گونه‌ای شده است که زمانی از استان کرمان نزد مردم دیگر استان‌ها نام برده می‌شود، غالب بحث مواد مخدر در ذهن آنان نقش می‌بندد».

چهارمین نتیجه مخرب درآمدهای ناشی از بازرگانی آزاد مواد مخدر، با ایجاد سرمایه‌های تجمع‌شده در دست بازرگانان مواد مخدر و از طریق سیستم وام‌دهی غیررسمی در کنار سیستم رسمی خود را نشان می‌دهد (بوالوردی، ۱۳۸۷: ۱۹۵). عمده‌ترین تفاوت میان سیستم پرداخت وام رسمی و وام‌دهی از کانال سرمایه‌تجار غیررسمی، این است که دولت امکان کنترل بر سیستم رسمی را دارد ولی در عملیات اعتباری قاچاقچیان نمی‌تواند نقشی ایفا کند (مختاریان، ۱۳۸۲: ۷۶). وام‌دهی غیررسمی گروه‌های جنایی در کشورهای در حال توسعه به دلیل اقتصاد ناپایدار آنها و مداخله شدید دولت و مناسبات وام‌دهی بیش از حد سخاوتمندانه که رفتارهای رایج در چنین اقتصادهایی هستند، تأثیرات مخرب‌تری نیز بر جای می‌گذارد. در اقتصاد این‌گونه کشورها، دولت به دلایل مختلفی جهت سرپوش گذاشتن بر ضعف‌های اقتصادی خود و کنترل موقتی تورم، اقدام به توزیع وام‌های گوناگون می‌کند (وزیری و دیگران، ۱۴۰۲: ۱۷۲). با این حال پس از مدتی، به دلیل افزایش نقدینگی و ایجاد تورم بیشتر، دولت به اجرای سیاست انقباضی روی می‌آورد (واعظ و قنبری، ۱۳۸۷: ۳۲۵) و نسبت به کاهش حجم وام‌دهی اقدام می‌نماید. در این وضعیت شرکت‌ها و کارخانه‌هایی که نیازمند سرمایه‌های داخلی هستند، تحت فشار مالی قرار می‌گیرند و با دو گزینه کاهش عملکرد و تولید و یا رجوع به وام‌های غیررسمی مواجه می‌شوند. در چنین شرایطی که دولت توانایی پرداخت وام را ندارد، تجار مواد مخدر وارد عمل می‌شوند و با ایجاد غیررسمی نظام وام‌دهی و تعیین نرخ‌های بهره سلیقه‌ای و متفاوت و همچنین به‌کارگیری روش‌های خشونت‌آمیز و توسل به زور برای بازپس‌گیری وام‌ها، از مزایای قابل‌توجهی بهره می‌برند (مختاریان، ۱۳۸۲: ۸۴). در سوی دیگر بنگاه‌ها، شرکت‌ها و کارخانه‌ها، هرچند در ابتدای امر با جذب سرمایه به روند تولید خود ادامه می‌دهند، اما پس از مدتی به دلیل سود سرسام‌آور وام‌ها و نبود مرجع رسمی برای نظارت و دادخواهی در برابر اقدامات خشونت‌آمیز وام‌دهندگان جنایی، به سرنوشت شوم ورشکستگی دچار می‌شوند.

تجارت بی‌سروسامان مواد مخدر، آثار غیرمستقیم دیگری نیز بر اقتصاد کلان جامعه دارد که از طریق بروز مسائلی نظیر فحشا، روسپیگری، قاچاق زنان و کودکان، سرقت و قتل و همچنین مشکلات اجتماعی، همانند افزایش آمار طلاق و تهدید ساختار خانواده در سطح جامعه، بروز می‌یابد؛ کنترل و ریشه‌کن کردن هر یک از این مسائل نیز هزینه‌های اقتصادی قابل‌توجهی را بر جامعه تحمیل می‌کند. دولت‌ها در چنین وضعیتی ممکن است سه مسیر را در پیش گیرند. مسیر نخست، مبارزه با تجارت رسمی و غیررسمی مواد مخدر و تلاش برای حذف این بازار است؛ مسیری که نظام عدالت کیفری ایران از سال ۱۳۵۷ تاکنون پیموده است و علاوه بر مشکلات قضایی و حقوق بشری، پیامدهای اقتصادی نیز به همراه داشته است. مسیر دوم، کنترل رسمی

این بازار توسط دولت است که آن نیز با مشکلاتی از جمله اقتصاد دولتی^{۲۰} مواجه است و می‌تواند حاکمیت را در معرض اتهام ارتکاب جرم دولتی^{۲۱} قرار دهد. مسیر سوم، که مدیریت سوءمصرف مواد مخدر سبک آن را دنبال می‌کند، مداخله رسمی در تجارت مواد مخدر نیست، بلکه دولت صرفاً وظیفه نظارت و در مواردی کاهش آسیب را بر عهده می‌گیرد؛ رویکردی که علاوه بر بهبود وضعیت اقتصادی کشور، به مدیریت سوءمصرف مواد مخدر در سطح جامعه نیز کمک می‌کند.

۲- تحلیل اقتصادی رفتار سوءمصرف‌کنندگان

مطابق دانش روز اقتصاد، مواد مخدر نوعی کالا محسوب می‌شود که دارای بازار خاص خود است و مانند هر بازار دیگری، از رفتار خریدار، فروشنده و مصرف‌کننده تأثیر می‌پذیرد؛ در عین حال در برخی از کشورها دارای وصف مجرمانه است (برومند، ۱۳۸۲ الف: ۴۶) که وضعیتی خاص برای این بازار ایجاد می‌کند. مصرف‌کننده مخدر در بازار این کالا، به‌طور هم‌زمان، دو ویژگی خریدار و مجرم را داراست. از یک سو همانند سایر خریداران یک کالا رفتار می‌کند و از سوی دیگر مجرم محسوب می‌شود. در نتیجه وی در برابر نشانه‌های بازار، گاهی واکنش‌های غیرمعارف و پیش‌بینی‌ناپذیری از خود نشان می‌دهد (شیری، ۱۳۹۹: ۱۹۳) و این واکنش‌ها، موجی در بازار غیرقانونی مواد مخدر ایجاد می‌کند؛ از این رو لازم است سیاست‌گذاران حوزه مواد مخدر با تحلیل اقتصادی رفتار سوءمصرف‌کنندگان، انتخابی کارآمد داشته باشند.

در تحلیل رفتار مصرف‌کننده، قیمت مواد مخدر و نحوه مدیریت این بازار، دو نظریه وجود دارد. نخستین نظریه، بر این باور استوار است که برخی از افراد مصرف‌کنندگان مخدر نمی‌توان از عوامل اقتصادی مسئول جامعه دانست، بلکه افرادی هستند که رفتار اقتصادی آنان در اثر مصرف مواد مخدر، غیرطبیعی شده است. بر این اساس این دیدگاه، اگر فردی حتی یک‌بار مواد مخدر را تجربه کند، به علت وجود مواد مؤثر موجود در آن، اختیار و اراده خود را از دست می‌دهد و به مصرف بیشتر ترغیب می‌شود. مطابق این دیدگاه، فرد دیگر به نشانه‌های قیمتی واکنش نشان نمی‌دهد، بلکه صرفاً در برابر نیازی غیرقابل مقاومت به مصرف واکنش نشان می‌دهد. این

۲۰. با ظهور دخالت دولت‌ها در قرن بیستم، شاهد ایجاد اقتصاد دولتی بودیم که درنهایت موجب بروز مشکلات جدی از جمله تورم بالا، نرخ بالای بیکاری، رشد پایین اقتصادی و درنهایت عدم تعادل اقتصادی بلندمدت گردید (هایامی، ۱۳۹۲: ۲۵۴).

۲۱. مفهوم نوظهور جرم دولتی ناظر به رفتارهای به‌ظاهر قانونی دولت‌ها در نقض حقوق شهروندان، تخریب محیط زیست، نابودی میراث فرهنگی، سوءاستفاده از قدرت، گسترش بی‌عدالتی، تبعیض و فساد است. جرم دولتی، ارتباط وثیقی با ساختارهای سیاسی، اقتصادی، فرهنگی، حقوقی و به‌ویژه نهادهای اجرایی، قضایی و قانونگذاری دارد (شیری، ۱۳۹۹: ۱۹۳).

نیاز غیرقابل مقاومت به مصرف، موجب افزایش مقدار تقاضا می شود (برومند، ۱۳۸۲ الف: ۴۸). استفاده از مواد مخدر به رفتاری غیرمنطقی در تقاضا تبدیل می شود و تنها دغدغه فرد مصرف کننده، تهیه مواد است، از هر طریقی که ممکن باشد. همچنین وی به عوارض زیان بار آن برای سلامت و محدودیت های بودجه ای برای تهیه مواد توجهی ندارد؛ بنابراین، مطابق این نظریه، رفتار فرد مصرف کننده مانند رفتار خریدار عادی یک کالا در بازار نیست و اساساً نقش تعیین کننده ای در قیمت مواد مخدر ندارد. از این رو نباید در تصمیم گیری های کلان اقتصادی درباره بازار مواد مخدر، رفتار وی را مبنای تحلیل قرار داد.

دیدگاه دوم با طرح انتقاد نسبت به نظریه گروه نخست، بیان می کند که فرد مصرف کننده با طیفی از انتخاب های گوناگون مواجه است و سعی دارد مطلوبیت مصرف را در محیطی تحریک آمیز به حداکثر برساند؛ رفتاری که از متغیرهای اساسی درآمد، قیمت، وابستگی و لذت تأثیر می پذیرد. مصرف کننده، هرچند تحت تأثیر مواد مخدری است که مصرف می کند و شاید نتواند مانند یک فرد متعارف در جامعه تصمیم بگیرد، همچنان از قدرت اختیار و اراده برخوردار است و دست به انتخاب ماده مخدر مورد نظر خود می زند. نظریه های نئوکلاسیکی و مارژینالیستی دقیقاً همین دیدگاه را دنبال می کنند (رئیس دانا، ۱۳۸۳: ۹۴). طبق این دیدگاه مصرف کننده مخدر به قیمت آن حساس است، بنابراین واکنش وی به نشانه های بازار غیرعادی نیست و مانند سایر خریداران، از قدرت اختیار و انتخاب برخوردار است.

هر دو نظریه مورد اشاره، این نقطه مشترک را دارند که رفتار فرد خریدار مواد مخدر با خریداران سایر کالاها متفاوت است و این تفاوت، آثار دیگری در بازار ایجاد می کند. تفاوت نخست بدین شرح است که معمولاً مصرف کننده سایر کالاها، هرچه بیشتر از آن کالا مصرف کند، حاضر است مقدار کمتری از درآمد خود را برای خرید آن اختصاص دهد؛ در نتیجه منحنی تقاضا با افزایش قیمت نزول می کند، ولی خریدار (مصرف کننده) مواد مخدر، با افزایش چشمگیر قیمت مواد مخدر، مبالغ اختصاص یافته از درآمد خود را افزایش می دهد (رئیس دانا، ۱۳۸۳: ۹۵). برای توضیح بیشتر، به نظر مؤلفانی چون آرتور لیتل^{۲۲}، جیمز کوچ^{۲۳} و استانلی گراپ^{۲۴} مراجعه می کنیم که باور دارند تقاضای مواد مخدر نسبت به افزایش قیمت بی کشش است. فرضیه مذکور بیان کننده این است که در صورت بالا رفتن بهای کالا، فرد معتاد برای جبران افزایش قیمت، دست به اقدامات بزهکارانه بیشتری می زند تا بتواند درآمد لازم برای خرید مقدار مورد نیاز خود از مواد مخدر را تأمین کند (رئیس دانا، ۱۳۸۳: ۹۵) و در عوض، از میزان

22. Arthur little

23. James Koch

24. Stanly Grupp

درآمد اختصاص یافته به مصرف و در پی آن، از میزان مصرف خود نمی‌کاهد. تفاوت دوم، در تکمیل توضیحات سابق، به تمایز میان رفتار خریداران سایر کالاها و فرد معتاد در تأمین نیاز خود در شرایط افزایش قیمت کالا مربوط می‌شود. خریدار مواد مخدر، با افزایش بهای آن، برای تأمین نیاز خود ممکن است دست به هر کاری، ولو اقدامات مجرمانه، بزند تا مصرف آن را ترک نکند. در این موارد فرد مصرف‌کننده در وهله نخست، به جایگزینی سایر مواد مخدر ارزان قیمت، ولی پرخطر، روی می‌آورد.^{۲۵} به عنوان نمونه طی تحقیق صورت گرفته، با افزایش قیمت تریاک و حشیش، میزان مصرف آنها به ترتیب از ۲/۵۹ به ۷/۵۱ و از ۵/۳۴ به ۱/۳۲ درصد کاهش یافت و به جای آنها، مصرف هروئین افزایش یافت (امیرپور و قربانی، ۱۳۹۲: ۲۰۳). در وهله دوم، فرد حتی ممکن است دست به انتخاب‌های خطرناک‌تری بزند و نحوه استعمال مواد مخدر را تغییر دهد و به سمت تزریق روی آورد تا بتواند تأثیر مواد مخدر بر خود را ثابت نگه دارد؛ و در نهایت اگر راه دیگری برای تأمین بودجه مواد مورد نیاز خود نداشته باشد، به اقدامات مجرمانه خرد، مانند خرده‌فروشی مواد مخدر، تن‌فروشی، فحشا و سرقت‌های کوچک، روی می‌آورد. در بازار سایر کالاها، با افزایش قیمت، مصرف‌کننده در اکثر مواقع به هر راه مجرمانه و خلاف قانونی برای حفظ مصرف آن کالا متوسل نمی‌شود، بلکه در مواردی از خرید آن دست می‌کشد یا حتی در مقیاس گسترده برای کاهش قیمت، اقدام به تحریم آن کالا می‌کند و یا با فشار و حمایت قانونی و اجتماعی، سعی در ایجاد تعادل در بازار دارد.^{۲۶} در میان سوءمصرف‌کنندگان، نخست اینکه چنین اجماعی برای تحریم قیمت بالای مواد مخدر اساساً شکل نمی‌گیرد و دوم، قانونگذار حمایتی برای تعدیل قیمت مواد مخدر در نظر نمی‌گیرد. رفتار اقتصادی فرد مصرف‌کننده و خریدار مواد مخدر، وضعیتی خاص است که با توجه به نیاز مبرم به این کالا، سعی در به دست آوردن آن دارد و این موضوع باعث ایجاد نوساناتی در

۲۵. این بودن قیمت نسبی هروئین یکی از عوامل عمده گرانش مصرف‌کنندگان به این ماده مخدر است. در خصوص ماده مخدر صنعتی دیگری، یعنی شیشه، که یکی از پر استعمال‌ترین مواد است، نیز وضعیت مشابهی وجود دارد؛ به گونه‌ای که قیمت آن در مقایسه با تریاک بالا نیست و حتی از هروئین نیز ارزان‌تر و دسترس‌پذیرتر است.

۲۶. در این خصوص می‌توان به ماده ۹ قانون حمایت از مصرف‌کنندگان اشاره کرد که بیان می‌کند: «به منظور سامان‌دهی مشارکت مردمی در اجرای سیاست‌ها و برنامه‌های حمایت از حقوق مصرف‌کنندگان، به موجب این قانون انجمن‌های حمایت از حقوق مصرف‌کنندگان تأسیس می‌شود و در این قانون «انجمن» خوانده خواهد شد» و در ماده ۱۲ همان قانون وظایف این انجمن بدین شکل شرح گردیده است که «وظایف و اختیارات انجمن‌ها به شرح ذیل است: ۱- آگاه‌سازی مصرف‌کنندگان از طریق رسانه‌های گروهی و ارتباط جمعی، انتشار نشریه، برگزاری مصاحبه و همایش و تشکیل دوره‌های آموزشی عمومی و تخصصی. ۲- ارائه نظریات مشورتی و همکاری با دستگاه‌های ذی‌ربط اجرایی به جهت اجرای مؤثر مقررات امور مربوط به حقوق مصرف‌کنندگان. ۳- بررسی شکایات و ارائه خدمات مشاوره‌ای و حقوقی به مصرف‌کنندگان. ۴- ارجاع دعاوی به مراجع ذی‌ربط در صورت درخواست خواهان».

معاملات مواد مخدر و قیمت آن می‌شود؛ به گونه‌ای که تورم قیمتی مواد مخدر در ایران در دهه اخیر نشان می‌دهد که تقریباً همیشه نرخ آن از تورم سایر کالاهای مصرفی کمتر بوده است (رئیس دانا و غروی نخجوانی، ۱۳۸۰: ۱۰). به طور کلی برخلاف سایر کالاها که مقدار مصرف آنها با افزایش قیمت کاهش می‌یابد و کشش تقاضا نسبت به قیمت آن منفی و برابر ۱- است، به این معنا که افزایش قیمت ($x\%$) باعث کاهش مصرف به همان میزان می‌شود. ولی در بازار مواد مخدر، به دلیل نیاز فرد مصرف‌کننده به تأمین این کالا، کشش تقاضا ضعیف و بین صفر و ۱- است؛ به این معنا که مصرف‌کننده نمی‌تواند از مصرف آن صرف‌نظر کند و در نتیجه قیمت مواد مخدر نسبت به سایر کالاها افزایش چشمگیری را تجربه نمی‌کند (برومند، ۱۳۸۲ الف: ۴۸)؛ بنابراین فرد مصرف‌کننده به هر طریق سعی می‌کند نیاز خود را، حتی با افزایش قیمت مواد مخدر، به نوعی تأمین کند و در این راه، هزینه‌هایی را بر خانواده خود و در سطح کلان، بر جامعه تحمیل می‌کند.

طبق تحقیقات صورت گرفته، بیشتر معتادان، مصرف‌کننده سیگار هم هستند (رئیس دانا و غروی نخجوانی، ۱۳۸۰: ۸۰). با در نظر گرفتن این موضوع و مقایسه مخارج معتادان با اقلام مخارج سالانه، می‌توان دریافت که یک فرد معتاد به تریاک، به اندازه کل هزینه‌های خوراکی، ۱۳ برابر هزینه تحصیل و آموزش و ۵ برابر هزینه مصرف دارو را صرف اعتیاد خود می‌کند (رئیس دانا و غروی نخجوانی، ۱۳۸۰: ۸۰). مقایسه هزینه سالانه افراد معتاد به هروئین و شیشه، که از دیگر مواد مخدر ارزان‌تر هستند، نیز نشان می‌دهد که هزینه اعتیاد سهم قابل توجهی از بودجه خانوارها را به خود اختصاص می‌دهد و فرد مصرف‌کننده، سهم عمده‌ای از سید هزینه خانوار خود را به تأمین مواد مخدر اختصاص می‌دهد و به جای آنکه با دست پر به خانه بازگردد، گاه با دست پر از خانه خارج می‌شود و برای تأمین هزینه مواد مخدر، اموال منزل را برای فروش از خانه خارج می‌کند (آقابخشی، ۱۳۷۷: ۶۵). همچنین طبق تحقیق صورت گرفته، درآمدهای معتادان حتی با فروش اثاث منزل، کفاف هزینه اعتیاد آنها را نمی‌دهد و به همین دلیل بسیاری از معتادان مجبور به توزیع و خرید و فروش مواد و ارتکاب سایر جرائم خرد می‌شوند و همبستگی زیادی بین اعتیاد با سایر جرائم ایجاد می‌شود (رئیس دانا و غروی نخجوانی، ۱۳۸۰: ۸۰-۸۱). بنابراین باید گفت که معتادان هزینه بسیار بیشتری نسبت به سایر کالاها برای اعتیاد خود صرف می‌کنند و همین امر، زمینه ارتکاب جرائم و بروز انحرافات و کج‌روی‌ها و تحمیل هزینه‌های اقتصادی سنگین به جامعه را فراهم می‌آورد.

۳- جایگاه اقتصادی مدیریت سوء مصرف مواد مخدر

سود تجارت مواد مخدر از چنان جذابیتی برخوردار است که در قاچاق عمده، انگیزه اصلی ارتکاب آن

کسب درآمد و در خرده‌فروشی، تأمین هزینه مواد مخدر است (مختاریان و هاشمی، ۱۳۸۹: ۱۷۳). حال اگر این تجارت پرسود با اتخاذ سیاست‌های شعارگونه، مانند «دنیای بدون مخدر» و بدون پشتوانه علمی، از جمله اتخاذ رویکرد تک‌بعدی کیفری و بی‌توجهی به ابعاد اجتماعی، پزشکی و اقتصادی و با اتخاذ سیاست‌هایی دور از واقعیت، مانند تسامح صفر و مشت آهنین، رها شود و سیاست‌گذاران صرفاً در پی حذف این بازار باشند، یا حتی در سوی مقابل، با اتخاذ رویکردی سهل‌گیرانه و آزاد و بدون نظارت دولتی، مانند کشورهایی که خود را جزیره‌ای جدا از تجارت مذکور می‌دانند و آن را فرزند نامشروع اقتصاد تلقی می‌کنند، مدیریت شود، باید شاهد آثار ویرانگر این تجارت لجام‌گسیخته در سطح کلان جامعه و در سطح خرد، بر مصرف‌کننده بود.

ردپای آثار مخرب خط‌مشی‌های کنترل سوءمصرف مواد مخدر، بدون توجه به مبانی اقتصادی آن، چه در بُعد سیاست کیفری و چه در بُعد سیاست پزشکی و درمانی، هم در سطح بین‌المللی و هم در سطح داخلی قابل مشاهده است. مهم‌ترین مشکل در سطح جهانی، که نیازمند نزدیک شدن دیدگاه‌هاست، فقدان توافقی منسجم و گسترده در این زمینه است.^{۲۷} فقدان هماهنگی تقنینی، نبود رویه واحد و مشخص نبودن سازمان مجری نیز موجب شده است بازار مواد مخدر تا حد زیادی در اختیار سازمان‌های جنایی و باندهای مافیایی قرار گیرد و آنان، بدون توجه به ابعاد خطرناک تجارت آزاد مواد مخدر، صرفاً در پی کسب سود و منفعت خود باشند و در این مسیر، بر شمار سوءمصرف‌کنندگان بیفزایند و دامنه آسیب‌های ناشی از آن را گسترش دهند.

در بُعد داخلی، وضعیت در مقایسه با سطح بین‌المللی بغرنج‌تر است؛ زیرا با اجرای سیاست کیفری سخت‌گیرانه و توان‌فرسا، این هدف دنبال می‌شود که با تسلط بر بازار مصرف مواد مخدر، کوچک‌ترین میزان مواد مخدر و هر نوع آن، مشمول مجازات قرار گیرد و در پی آن، با افزایش قیمت مواد مخدر، کاهش تقاضا حاصل شود (فرجیها و صادقی، ۱۳۹۶: ۱۱۹). درواقع با افزایش ریسک خریدوفروش، قیمت مواد مخدر در بازار افزایش یابد و از طریق این جهش قیمتی، از شمار مصرف‌کنندگان کاسته شود؛ در حالی که با بررسی‌های میدانی و مطالعات صورت‌گرفته درباره سیاست اجراشده در طول چهار دهه، این نتیجه به دست آمده است که

۲۷. تنها کنوانسیون سازمان ملل متحد برای مبارزه با قاچاق مواد مخدر و داروهای روان‌گردان مصوب ۱۹۸۸ در بند یک ماده ۳، تجارت مواد مخدر و روان‌گردان مخدرهای مندرج در کنوانسیون ۱۹۶۱ و اصلاحیه آن و یا کنوانسیون ۱۹۷۱ را ممنوع کرده است. ماده ۳- جرائم و مجازات‌ها: ۱- هر یک از اعضا اقدامات ضروری را به‌منظور تثبیت جرائم کیفری تحت قوانین داخلی خود در صورت ارتکاب عمدی موارد زیر اتخاذ خواهد نمود: الف- (۱) تولید، ساخت، تقطیر، تهیه، عرضه، عرضه برای فروش، توزیع، فروش، تحویل طبق هرگونه شرایطی، واسطه‌گری، ارسال به‌صورت ترانزیت، حمل‌ونقل، ورود و یا صدور هرگونه مواد مخدر یا داروی روان‌گردان برخلاف مواد مندرج در کنوانسیون ۱۹۶۱ و اصلاحیه آن و یا کنوانسیون ۱۹۷۱....

مدیریت سوءمصرف مواد مخدر، نیازمند رویکردی است که از حیث اقتصادی، منافع حاصل از هزینه‌کرد هر ریال از منابع دولت را مشخص، قابل محاسبه و قابل برنامه‌ریزی کند. اصولاً برنامه‌ریزی در شرایطی ضرورت می‌یابد که مسئله‌ای به نام محدودیت وجود داشته باشد و از آنجا که منابع مالی دولت ایران برای مدیریت سوءمصرف مواد مخدر محدود است، محاسبه منافع حاصل از اجرای اقدامات و سیاست‌ها اجتناب‌ناپذیر است. پیگیری این هدف در علم اقتصاد، در قالب تحلیل هزینه - فایده صورت می‌گیرد. درواقع با استناد به این روش، دولت‌ها می‌توانند درباره توقف اجرای یک سیاست یا تمرکز بر سیاستی خاص تصمیم‌گیری کنند. تحلیل هزینه - فایده یکی از الزامات سیاست‌گذاری در بخش دولتی است که اجرای آن به افزایش کارایی منجر

۲۹. میان به معنی «اساسی» که چیزی بر آن قرار گرفته با ننگه داشته است».

The basis upon which something stands or is supported. See: (Woolf, 1987:454).

می‌شود. با توجه به آثار مالی زیان‌بار تجارت آزاد مواد مخدر و همچنین شکست اقتصادی سیاست‌های کیفری و پزشکی در مبارزه با مواد مخدر، باید تدبیری اتخاذ شود که با وجود محدودیت منابع مالی در بودجه، بیشترین ثمره را به همراه داشته باشد.

راهبرد مدیریت سوءمصرف مواد مخدر سبک، به‌طور دقیق با درک معضلات و محدودیت‌های مالی و همچنین با درس گرفتن از تجربه سایر سیاست‌های اجراشده، برنامه‌های اقتصادی خود را به‌گونه‌ای اجرا می‌کند که نخست، به اهداف ازپیش‌تعیین‌شده در جهت کاهش آسیب ناشی از سوءمصرف نائل شود و دوم، کمترین بار هزینه‌ای را بر جامعه تحمیل کند و در عوض، با مدیریت صحیح به تقویت توان اقتصادی کشور نیز کمک نماید. سند راهبردی مذکور در نخستین گام، میان انواع مواد مخدر سبک و سنگین تفکیک قائل می‌شود و شیوه‌های کنترل هر یک را ارائه می‌دهد و در پی آن، وظایف هر نهاد را با بودجه مشخص برای مقابله با هر دسته از مواد مخدر تعیین می‌کند. همین موضوع، از اختلاط هزینه‌ها و هزینه‌کرد یکسان جلوگیری می‌کند و موجب می‌شود منابع بودجه‌ای به‌صورت هوشمندانه تخصیص و مصرف شوند. به‌عنوان نمونه هزینه‌های مالی سنگین برای مبارزه با قاچاق عمده یا مسلحانه مواد مخدر و بودجه‌های محدودتر برای درمان و کاهش آسیب مصرف‌کنندگان اختصاص می‌یابد. در مرحله دوم، نظارت بر بازار و ترانزیت پرسود مواد مخدر از داخل به خارج از کشور را در دستور کار قرار می‌دهد.^{۳۰} این اقدام، ابتدا می‌تواند به کاهش نقش سازمان‌های جنایی در این بازار و در ادامه، به تحصیل بخشی از منافع مالی حاصل از این تجارت برای دولت و عموم جامعه منجر شود؛ منافعی که می‌توان آنها را در بخش‌های مختلف حاکمیت و جامعه در جهت رشد کشور، هزینه کرد. گام دیگر راهبرد مدیریت سوءمصرف، سامان‌دهی توزیع و عرضه مواد مخدر سبک مجاز به متقاضیان است که علاوه بر دستیابی به اهداف غیرمالی و کاهش آسیب ناشی از مصرف مواد پرخطر، از بُعد مالی نیز منفعی برای دولت به همراه خواهد داشت.^{۳۱}

مدیریت سوءمصرف مواد مخدر، پس از شناخت و آگاهی کامل از ویژگی تجارت آزاد مواد مخدر در سطح کلان و اثرات مخرب آن بر اقتصاد جامعه و همچنین تحلیل اقتصادی رفتار سوءمصرف‌کنندگان که به افزایش جرائم خرد می‌انجامد، مبانی راهبرد خود را با مداخله و نظارت اجرایی به شکلی پایه‌گذاری می‌کند که از بُعد مالی، از تحمیل هزینه‌های سرسام‌آور به کشور

۳۰. لازم به ذکر است که در راهبرد مدیریت سوءمصرف مواد مخدر به دنبال دستیابی کامل بازار و تجارت مواد مخدر نیست، بلکه تنها در جهت وظایف نظارتی کاهش آسیب اقدام می‌نماید.

۳۱. هوپ کورمن و نانسی موکان به‌روشنی نشان داده‌اند که افزایش قیمت مواد مخدر (در طی ۱۳ ماه) باعث افزایش سرقت (کشش) می‌گردد.

برای کنترل مواد مخدر جلوگیری کند و در عوض، به تقویت اقتصاد کشور نیز کمک کند و از بُعد غیرمالی نیز به اهداف کاهش آسیب ناشی از سوءمصرف و درنهایت ترک اعتیاد کمک نماید. مهم‌ترین مبنای راهبرد مذکور به شرح زیر است:

- صرفه‌جویی در هزینه‌های اقتصادی دولت: حاکمیت هزینه‌های مختلفی را در جهت مقابله با عرضه و توزیع مواد مخدر پرداخت می‌کند که برخی از این هزینه‌ها عبارت‌اند از استقرار نیرو در مرزها، عملیات رزمی، ایجاد استحکامات مرزی، احداث پاسگاه‌ها و برجک‌های مرزی، حفر کانال، استهلاک تجهیزات و خودروها، بازسازی و نوسازی زندان‌ها، دادرسی و اصلاحات قضایی و.... از سوی دیگر، دولت نیز هزینه‌هایی را در جهت مقابله با تقاضای مواد مخدر پرداخت می‌کند که شامل هزینه‌های درمان اعتیاد در مراکز دولتی (سرپایی و بستری)، برگزاری کارگاه‌های آموزشی و دوره‌های بازآموزی، تهیه و تولید برنامه‌های فرهنگی و هنری در رسانه‌های مختلف، ارائه خدمات حمایتی به معتادان و خانواده‌های آنان، ایجاد و تجهیز مراکز ورزشی، توسعه و راه‌اندازی مراکز ترک اعتیاد و بیمارستان‌های تخصصی می‌شود (مختاریان و هاشمی، ۱۳۸۹: ۱۷۳). مدیریت سوءمصرف مواد مخدر با اجرای جلوه‌هایی همچون جرم‌زدایی از مواد مخدر سبک، قضازدایی از سایر مواد، عدم حذف بازار مواد مخدر و صرفاً اعمال نظارت رسمی بر آن، می‌تواند بخش عمده‌ای از هزینه‌های انتظامی و قضایی را کاهش دهد و بار سنگین مالی را از دوش این نهادها بردارد.

- درآمدزایی دولت: با اجرای سیاست مدیریت سوءمصرف و مداخله دولت در نظارت بر تولید، عرضه و توزیع مواد مخدر، برخی از مجریان و عوامل تولید جنایی و مجرمانه از این چرخه حذف می‌شوند و سود حاصل از فعالیت آنان به خزانه کشور واریز می‌شود. به‌عنوان مثال اگر دولت خود به تولید مشخص و معین مواد مخدر سنتی و طبیعی بپردازد و شبکه توزیع منظمی ایجاد کند، به‌صورت خودکار، عوامل تولیدکنندگان اصلی و مدیران آزمایشگاه‌ها و حاملان اصلی از چرخه تجارت مواد مخدر حذف می‌شوند؛ عواملی که بین ۵۰ تا ۵۵ درصد سود تجارت مواد مخدر را به خود اختصاص می‌دهند و با حذف آنان، عواید ناشی از تجارت به خزانه دولت واریز می‌شود. راه دیگر درآمدزایی دولت، ایجاد نظام یکپارچه مالیاتی است. تجارت غیرقانونی مواد مخدر، فاقد نظارت دولتی و بخشی از اقتصاد سایه است و امکان اخذ مالیات از این تجارت وجود ندارد و همین امر، زیان اقتصادی هنگفتی به دولت وارد می‌کند. در مقابل، با اجرای سیاست مدیریت سوءمصرف، دولت می‌تواند با کاهش حجم اقتصاد سایه در حوزه مواد مخدر و ایجاد شفافیت، بنگاه‌های تحت نظارت خود را شناسایی و مالیات حاصل از عواید این تجارت را به‌سهولت وصول کند.

- کاهش آمار بیکاری: بیکاری یکی از مشکلات ملموس کشورهای در حال توسعه است و از

آنجا که کشور ما با مشکلات تحریم اقتصادی روبه‌رو است و در جذب سرمایه و تولید با مشکلاتی دست‌وپنجه نرم می‌کند، معضل بیکاری تشدید شده است. حال، با اجرای سیاست مدیریت سوءمصرف مواد مخدر و ایجاد بنگاه‌های رسمی، دولت برای پیشبرد این بازار به نیروی کار نیاز خواهد داشت که در این زمینه می‌توان از نیروهای مستعد کشور استفاده کرد. به‌کارگیری نیروهای انسانی بیکار، علاوه بر افزایش تولید، موجب کاهش هزینه‌های جاری دولت برای حل مشکل بیکاری می‌شود و درنهایت به تقویت اقتصاد و کاهش نرخ بیکاری کمک می‌کند.

- کنترل فقر: یکی از عوامل بسیار مهم در تبیین جرم، فقر است. فقر موجب بروز مشکلات اجتماعی و به‌ویژه اقتصادی در کشور می‌شود و دولت را ناگزیر می‌کند در برنامه‌های کوتاه‌مدت و بلندمدت و سیاست‌های اقتصادی خود، تدابیری برای ریشه‌کن کردن این آسیب بیندیشد. مدیریت سوءمصرف، کنترل فقر را یکی از مبانی اقتصادی خود می‌داند و جلوه‌های اجرایی آن را بر همین اساس طراحی می‌کند. به این منظور با ایجاد بازار رسمی تولید و توزیع، به‌کارگیری نیروی انسانی و ایجاد نظام سودآوری، از یک سو به ایجاد اشتغال و از سوی دیگر به کاهش فقر کمک می‌کند؛ زیرا کاهش نرخ بیکاری، به‌صورت خودکار، گامی مؤثر در جهت کاهش آسیب و معضل فقر خواهد بود.

- حفظ نیروی انسانی و مولد کشور: یکی از مهم‌ترین عوامل تولید و شکوفایی اقتصادی هر کشور، نیروی انسانی است و حفظ، پویایی و توجه به سلامت روحی و جسمی آن از اهمیت بالایی برخوردار است. بدیهی است که معضل اعتیاد موجب تحلیل رفتن و فرسودگی نیروی انسانی در هر کشور می‌شود و ثمره آن، کاهش تولید و بروز مشکلات اقتصادی است. حال با اجرای جلوه‌های اجرایی مدیریت سوءمصرف، از قبیل آموزش نحوه صحیح استعمال و توزیع مواد مخدر سبک و کم‌خطر، آسیب کمتری به سلامت جسمی و روحی نیروی انسانی وارد می‌شود.

- جذب سرمایه تولید: کشورهای درحال‌توسعه اغلب با دو مشکل کسری مزمن تراز پرداخت‌ها و تورم بالا در اقتصاد خود مواجه‌اند. تلاش برای تثبیت تراز پرداخت‌ها غالباً از طریق کاهش سطح مصرف داخلی و هزینه‌های دولتی و خصوصی صورت می‌گیرد. در چنین شرایطی، دولت‌ها از طریق کنترل رشد پول و اجرای سیاست‌های کاهش هزینه‌ها، شرایطی را برای افزایش ذخایر خارجی (ارزی) فراهم می‌کنند و از این طریق، بدهی‌های خارجی را کاهش داده و تعدیل می‌کنند. در چنین وضعیتی، عواید حاصل از تجارت رسمی و تحت نظارت مواد مخدر می‌تواند به‌عنوان منبعی برای تأمین سرمایه و تثبیت تراز پرداخت‌ها، بدون اجرای سیاست‌های انقباضی مالی و تحمیل شرایط دشوار اقتصادی مورد استفاده قرار گیرد.

نتیجه‌گیری

سوءمصرف مواد مخدر در قرن جدید به معضلی برای اکثر کشورهای جهان تبدیل شده است؛ به‌گونه‌ای که راه‌های مختلفی برای کنترل آن اندیشیده و اجرا شده است. در ابتدا با اتخاذ رویکرد سرکوب‌گرانه کیفری، دولت‌ها از طریق قوه قهریه در پی برچیدن مواد مخدر بودند و بر این باور بودند که می‌توان با دستگیری و بازداشت مصرف‌کنندگان و مرتکبان و منع مصرف، تولید و خریدوفروش مواد مخدر، ریشه این مواد را از بین برد. پس از مدتی، دیدگاه پزشکی در کنترل سوءمصرف مواد مخدر مطرح شد و بر این امر تأکید کرد که در کنار مسائل حقوقی و جزایی، باید به مصرف‌کنندگان و معتادان به‌عنوان بیمار نگریست و آنان را تنها مجرم تلقی نکرد؛ با این حال این راهبرد نیز به سرنوشت سیاست سخت کیفری دچار شد و نتوانست به اهداف ازپیش‌تعیین‌شده خود نائل شود.

با تشکیل کنوانسیون ۱۹۸۸ مواد مخدر، چشم‌انداز تازه‌ای با عنوان «مدیریت سوءمصرف مواد مخدر» یا به تعبیر نزدیک‌تر، «کاهش آسیب ناشی از سوءمصرف مواد مخدر» در میان کشورها شکل گرفت. راهبرد جدید دیگر به مسئله اعتیاد نگاهی یک‌بعدی یا دوبعدی نداشت، بلکه آن را پدیده‌ای اجتماعی، پزشکی، حقوقی و اقتصادی می‌دانست که تنها با رویکرد درمانی یا کیفری قابل حل نیست. دیدگاه مدیریت سوءمصرف، پاشنه آشیل سایر راهبردها، یعنی بی‌توجهی به مباحث مالی و اقتصادی، را به نقطه قوت خود تبدیل کرد. راهبرد مذکور در ابتدا به شناخت کامل ویژگی‌ها و آثار سوء تجارت آزاد مواد مخدر در سطح کلان می‌پرداخت، سپس رفتار اقتصادی مصرف‌کنندگان را در سطح خرد تحلیل می‌کند و درنهایت مبانی علمی و اقتصادی خود را تشریح و جلوه‌های اجرایی آن را پایه‌گذاری می‌کند.

بازار آزاد مواد مخدر در دنیای امروزی از سه ویژگی اصلی برخوردار است: تقسیم کار منسجم میان عوامل مختلف از مرحله کشت تا توزیع، گسترش و یکسان شدن الگوی تولید و مصرف در سطح جهانی و درنهایت استفاده از ابزارهای پول‌شویی و تبدیل وجوه نامشروع به وجوه مشروع. چنین بازاری آثار مخربی در سطح کلان، همچون ایجاد اقتصاد سایه در کشورهای درحال توسعه، محروم کردن دولت‌ها از درآمدهای مالیاتی ناشی از تجارت مواد مخدر، جلوگیری از سرمایه‌گذاری‌های مولد و توسعه صنعت گردشگری، کاهش ارزش پول ملی و افزایش نقدینگی از طریق ایجاد نظام وام‌دهی غیررسمی و درنهایت ایجاد تورم، و در سطح خرد، ایجاد و گسترش جرائم خرد در جامعه بر جای می‌گذارد.

مدیریت سوءمصرف مواد مخدر با تکیه بر مبانی اقتصادی منسجم و علمی، ازجمله صرفه‌جویی در هزینه‌های اقتصادی دولت، ایجاد درآمد برای دولت، کنترل آمار بیکاری و نرخ

فقر، پاسداشت و حفظ نیروی انسانی مولد کشور و ایجاد سرمایه لازم برای تولید ملی، می‌تواند به اهداف رشد و توسعه اقتصادی کشور کمک کند و از سوی دیگر به دو هدف اصلی خود، یعنی بهبود وضعیت سلامت و درمان مصرف‌کننده و خانواده او و کاهش آسیب‌های ناشی از سوءمصرف و کنترل نرخ جرم، دست یابد.

فهرست منابع

الف) منابع فارسی

- امیرپور، مهناز و محسن قربانی. (۱۳۹۲). علل تغییر الگوی مصرف مواد مخدر از کم‌خطر به پرخطر. رفاه اجتماعی، ۱۳(۴۸).
- امینی، کوروش. (۱۳۷۹). علل بازگشت مجدد معتادان به اعتیاد به مواد افیونی در مراجعین مراکز ترک دولتی ترک اعتیاد شهر همدان. پایان‌نامه کارشناسی ارشد. تهران: دانشگاه شهید بهشتی.
- آقابخش، حبیب. (۱۳۷۷). «خانواده و اعتیاد»، فصلنامه علوم اجتماعی، ۶(۱۰).
- باصری، علی‌اکبر. (۱۳۸۶). سیاست جنایی (داخلی و خارجی) مواد مخدر. تهران: انتشارات خرسندی.
- برومند، شهرزاد. (۱۳۸۲ الف). بررسی اقتصادی رفتار مصرف‌کنندگان مواد مخدر. فصلنامه اعتیاد پژوهشی، ۱(۴).
- برومند، شهرزاد. (۱۳۸۲ ب). نگاهی به قیمت و درآمد ناشی از مواد مخدر و سازمان‌دهی جنایی آن در جهان. رفاه اجتماعی، ۳(۹).
- بوالوردی، مجید. (۱۳۸۷). پیامدهای بحران مواد مخدر بر اقتصاد منطقه آسیای مرکزی. فصلنامه آسیای مرکزی و قفقاز، ۱۴(۶۱).
- حسینی، سید حسین، سیده طاهره خبازی خادر، نسرین رضایی مقدم و صادق صفری. (۱۳۹۷). ارزیابی هزینه‌های سیستم قضایی در صدور حکم اعدام در جرائم مواد مخدر (با نگاه موردی به بند ۶ ماده ۸ قانون اصلاح قانون مبارزه با مواد مخدر). مجله اقتصاد پولی مالی، ۲۵(۱۵).
- خوئینی، غفور، حمید مسجدسرانی و سهیل کبیری. (۱۳۹۶). درنگی در جرم‌انگاری پول‌شویی. مطالعات فقه و حقوق اسلامی، ۹(۱۷).
- رضایانی، اعظم. (۱۳۸۲). ارزیابی مدل پول‌شویی واکر در اقتصاد مواد مخدر ایران. اعتیادپژوهی، ۱(۴).
- رئیس دانا، فریبرز و احمد غروی نخجوانی. (۱۳۸۰). بازار مصرف مواد مخدر در ایران و تهران. رفاه اجتماعی، ۱(۱).
- رئیس دانا، فریبرز. (۱۳۸۳). بازار مواد مخدر در ایران (قیمت، مصرف و تأثیرگذاری تولید خارجی). مجله جامعه‌شناسی ایران، ۵(۲).
- شیری، عباس. (۱۳۹۹). بررسی ابعاد سیاست‌گذاری جرم دولتی در ایران. سیاست‌گذاری عمومی، ۶(۴).
- صادقی، آزاده. (۱۴۰۰). امکان‌سنجی اجرای سیاست قانونی‌سازی مواد مخدر در نظام عدالت کیفری ایران با رویکرد تطبیقی. مجله حقوق تطبیقی، ۱۲(۲).
- عباسپور، رضا و علی واعظ طبسی. (۱۳۹۴). تطهیر درآمدهای قاچاق مواد مخدر در حقوق داخلی و اسناد بین‌الملل. آموزه‌های حقوق کیفری، ۱۲(۹).

- فاضلی، عصمت. (۱۳۹۳). بررسی مصرف مواد مخدر در میان معتادان مرد در ایران. فصلنامه علمی اعتیاد پژوهشی، ۱(۱).
- فرجیها، محمد و آزاده صادقی. (۱۳۹۶). «پیامدهای ناخواسته برنامه‌های پلیسی کنترل بازارهای خریدوفروش مواد مخدر». آموزه‌های حقوق کیفری، ۱۳(۱).
- فرخی بالا جاده، حشمت‌الله، رامین خوچجانی و حمید آسایش. (۱۴۰۰). تبیین هم‌حرکتی پایه پولی و نقدینگی با تورم در اقتصاد ایران، با مقایسه عملکرد تحلیل موجک گسسته و پیوسته. مطالعات و سیاست‌های اقتصادی، ۱۶(۸).
- قادری، صلاح‌الدین. (۱۳۸۲). تحلیل اقتصادی - اجتماعی از تجارت مواد مخدر در جهان. اعتیادپژوهی، ۴(۱).
- قناد، فاطمه و مسعود اکبری. (۱۳۹۶). امنیت گرایبی سیاست جنایی. فصلنامه پژوهشی حقوق کیفری، ۵(۱۸).
- ماهیار، آذر و سیما نوحی. (۱۳۹۸). دایره‌المعارف اعتیاد و مواد مخدر. چاپ چهارم. تهران: انتشارات ارجمند.
- مختاریان، حسین و علی هاشمی. (۱۳۸۹). «اقتصاد مواد مخدر- برآورد هزینه در ایران»، مجله بررسی مسائل اجتماعی در ایران، ۴(۱).
- مختاریان، حسین. (۱۳۸۲). اثرات تجارت مواد مخدر بر تثبیت اقتصاد کلان. اعتیادپژوهی، ۱(۴).
- مرکز پژوهش‌های مجلس شورای اسلامی. (۱۳۸۶). مدیریت مبارزه با مواد مخدر در چند کشور «با تأکید بر ایران» (گزارش). تهران: مرکز پژوهش‌های مجلس شورای اسلامی.
- میرمحمدصادقی، حسین. (۱۳۸۳). جرائم علیه امنیت و آسایش عمومی. چاپ چهارم. تهران، میزان.
- نیازپور، امیرحسین. (۱۳۸۹). سرعت‌بخشی به فرایند کیفری، سازکاری برای پیشگیری از بزهکاری. پژوهش حقوق و سیاست، ۱۲(۲۸).
- واعظ، محمد و عبدالله قنبری. (۱۳۸۷). نقش نظام بانکی در ایجاد یا کنترل تورم با تأکید بر اثر اعتبارات و تسهیلات سیستم بانکی. انجمن علمی اقتصاد جمهوری اسلامی ایران، مجموعه مقالات نوزدهمین همایش بانکداری اسلامی.
- وزیری، سید ابوالفضل، عباس یزدانی و مهدی صادقی شاهدانی. (۱۴۰۲). بررسی اثر تسهیلات تکلیفی بر تورم در اقتصاد ایران با استفاده از مدل VAR. مجله اقتصاد پولی مالی، ۳۰(۲۵).
- هایامی، یوجیرو. (۱۳۹۲). اقتصاد توسعه از فقر تا ثروت ملل. ترجمه غلامرضا آزاد ارمکی. چاپ دوم. تهران: نشر نی.
- مداخله‌های کاهش آسیب در نظام عدالت کیفری ایران، ایمان رحیمی پور، پایان‌نامه دکتری تخصصی، دانشگاه تربیت مدرس، سال ۱۳۹۶

(ب) منابع انگلیسی

- Bosley, Henry. (1987). *Webster's New Collegiate Dictionary*. Springfield: G. & C. Merriam Company.

- Greenwald, Glenn. (2009). *Drug Decriminalization in Portugal: Lessons for Creating Fair and Successful Drug Policies*. Washington: Cato Institute.
- Hall, Wayne. (1997). The recent Australian debate about the prohibition on cannabis use. *Addiction*, 92(9).
- Hornby, A. (1987). *Oxford Advanced Learner's Dictionary of Current English*. Oxford: Oxford University Press.
- Polak, Fredrick. (2000). Thinking about drug law reform: some political dynamics of medicalization. *Fordham Urban Law Journal*, 28(1). Available at: <https://ir.lawnet.fordham.edu/ulj/vol28/iss1/5>
- Poulin, Christiane. (2006). *Harm reduction policies and programs for youth*. Canada: Canadian Center on Substance Abuse.
- Yucel, Murat, Nadia Solowij, Colleen Respondek, Sarah Whittle, Alex Fornito, Christos Pantelis & Dan I Lubman. (2008). Regional brain abnormalities associated with long-term heavy cannabis use. *Arch Gen Psychiatry*, 65(6). doi: 10.1001/archpsyc.65.6.694

ج) وبسایتها

- ایرنا. (۱۳۹۹). «دولت ۵۰ میلیارد تومان برای درمان معتادان فقیر اختصاص داد». قابل دسترسی در: <https://www.irna.ir/news/83831913>
- مشرق. (۱۳۹۷). «چند درصد معتادان موفق به ترک اعتیاد می شوند؟». قابل دسترسی در: <https://www.mashreghnews.ir/news/872883>
<http://www.odcco.org/palermo/convmain.html>